

Kort om upphovsrätt

Av Katarina Renman Claesson
Mars 2003

Kort om upphovsrätt.....	1
Bakgrund.....	1
Upphovsrättens innehåll.....	5
Förutsättningar för ett upphovsrättsligt skydd.....	5
Vad är ett verk?.....	5
Vem är upphovsman?.....	6
Vad innebär upphovsrätten ?.....	7
Den ekonomiska rätten	7
Exemplarframställning.....	8
Tillgängliggörande... för allmänheten m.m.....	8
När sker ett tillgängliggörande till allmänheten, dvs. offentligt?.....	9
Tillgängliggörande på nätet.....	10
Det första offentliggörandet	11
Den ideella rätten	11
Namngivelsesrätten.....	12
Respekträtten.....	12
Klassikerskyddet	12
Begränsningar och inskränkningar i upphovsrätten.....	13
Tidsbegränsning.....	13
Inskränkningar.....	13
Vilket nyttjande får ske privat ?.....	13
Vilket nyttjande får ske av arkiv och bibliotek ?.....	14
När och hur får man citera och referera ?.....	15
Närstående rättigheter.....	16

Bakgrund

Efter Gutenbergs förfining av tryckprocessen i mitten av 1400-talet blev det lättare att framställa flera exemplar av ett verk. Tryckt material fick en allt större spridning och en helt ny marknad växte fram. Flera stater tillägnade sig rätten att bestämma över vilket material som fick tryckas och under vilken period. Denna statliga rätt instiftades främst för att censurera och kontrollera tryckt material samt för att främja den lokala tryckindustrin. Rätten att trycka utdelades i form av statliga *tryckprivilegium*¹.

Den första författaren som erhöll ett *författarprivilegium*, dvs. en rätt att bestämma över tryckningen av sitt verk var Marcus Antonius Sabellus i Venedig 1486. Han erhöll privilegiet därför att han i sitt verk *Rerum Venetarum* [Venedigs historia] givit en så "stilfull och sann" historiebeteckning av staden att han var värd att erhålla rätten att bringa den inför dagens ljus.²

Tanken att försöka hålla kontroll på allt tryckt material genom en privilegieordning blev med tiden svårt att upprätthålla och övergavs allt mer under 1600- och 1700-talet. Vid den här tiden

¹ Det första tryckprivilegiet utfärdades år 1469 till tryckeriinnehavaren *Johannes av Speyer* som erhöll en femårig ensamrätt att trycka böcker i Venedig

² Hela den latinska texten i privilegiebrevet samt en engelsk översättning finns i J. A.L. Sterling, *World Copyright Law*, Sweet & Maxwell Ltd, London, 1999, s 994-996. I bl. a Kockvedgaard, Mogens och Levin, Marianne, *Lärobok i Immaterialrätt*, Norstedts Juridik AB 6Uppl, 2000, s21ff samt i Nordell, Per Jonas, *Rätten till det visuella*, s2ff, finns en mycket grundläggande genomgång av upphovsrättens bakgrund och historiska utveckling.

inleddes diskussionen om det verkliga var statens, tryckeriernas eller förläggarnas rätt att bestämma över och exploatera upphovsmännens intellektuella prestationer.

Den brittiska lagen *Act of Anne* från 1710³ brukar beskrivas som den första moderna upphovsrättsliga regleringen. Lagen inleds med att tydligt ange att syftet med lagstiftningen är att ge upphovsmännen (författarna) en rätt att själva bestämma sina verk. Genom att uppmuntra lärda män att komponera och skiva användbara böcker skulle kunskapsutvecklingen i samhället stimuleras.

Utdrag ur inledningen till **Act of Anne, 1710**⁴

*" An Act for the encouragement of Learning, by Vesting the Copies of Printed Books in the Authors or Purchaser of such Copies, during the times therein mentioned.
Whereas Printers, Booksellers, and other Persons have of late frequently taken the Liberty of Printing, Reprinting, and Publishing or causing to be Printed, Reprinted, and Published Books, and other Writings, without the Consent of the Authors or Proprietors of such Books and Writings, to their very great Detriment, and too often to the Ruin of them and their Families: For Preventing therefore such Practices for the future, and for the Encouragement of Learned Men to Compose and Write useful Books; May it please Your Majesty, that it may be Enacted... That from and after the Tenth day of April, One thousand seven hundred and the, the Author of any Book or Books... shall have the sole Right and Liberty of Printing such Book and Books "*

Andra länder med tidig upphovsrättslig lagstiftning var Danmark (1741)⁵, USA⁶ (1790) och Frankrike⁷ (1791 och 1793).

I Sverige utvecklades upphovsrätten i stort sett efter samma mönster som i övriga Europa. Även här var utgångspunkten privilegiesystemet. Bokmarknaden utvecklades dock långsammare, så det var först i början av 1600-talet som privilegierna började bli vanliga. I motiven till 1919 års lagar⁸ beskrivs t ex kungl. boktryckaren Reusners privilegie utfärdad av Gustav Adolf år 1614. I privilegietexten framskymtar ett också visst erkännande av författarens rätt:

"ingen finge utan Reusners förlov antingen utom lands eller inom lands låta eftertrycka och på nytt upplägga de böcker, som han alldeles nya, eller på nytt översedda och förbättrade, första resan av trycket låte utgå, allenast undantagandes när själva auktor, som böckerna gjort och upplagt hade dem åter på nytt ville trycka låta."

Privilegieordningen innebar att vissa förläggare/tryckare tryckta skrifter skyddades mot eftertryck m.m. I de fall en författares arbete inte "skyddades" av ett privilegium, stod det öppet för envar att mångfaldigandet eller på annat sätt nyttja verket. När censuren infördes under 1600-talets senare hälft blev privilegierna också ett medel att övervaka bokmarknaden.

³ I Act 8 Anne, artikel 5 angavs att kopior av varje bok skulle levereras till vissa utvalda bibliotek. Hela texten kan återfinnas på <http://www.copyrighthistory.com/anne.html>

⁴ Se not 3 ovan

⁵ Se Lund, *Billedkunsten*, s 24 och Schönning, *Ophavsrett*, s 23

⁶ I den Amerikanska konstitutionen antagen 1787, anges i Artikel 1, section 8 st 8 att " *The Congress shall have the power...to promote the progress of science and useful arts, by securing for limited times to authors and inventors the exclusive right to their respective writings and discoveries.*" Det är baserat på detta som den första U.S. Copyright Act sedan utfärdas år 1790.

⁷ I Frankrike övergavs tryckprivilegier först 1784 och grunden för ett helt annat rättighetssystem lades i och med Franska revolutionen 1789. Se bl. a Eberstein, *Författarrätten*, s15 ; Lund, *Billedkunsten*, s 23 och Kivimäki NIR 1952 s 220.

⁸ 1914 års betänkande s33f

Den första allmänna svenska författningen på området var *kungl. reglementet för boktryckerierna i riket 1752*. I denna reglerades inte bara förlags- utan också vissa rättigheter för upphovsmannen, särskilt vad gällde översättningar samt tryckningar av mindre skrifter (10-12 ark). Efter 1809 års statsvälvning infördes i *1810 års Tryckfrihetsförordning* ett erkännande av författarens rätt till verket och Sverige fick sin först egentliga upphovsrättsliga reglering.

Den första självständiga allmänna lagen om skydd för författare var *lagen den 10 augusti 1877 om äganderätt till skrift*. Ett mer omfattande skydd för efterbildning av **konstverk** tillkom med en särskild lag 1867, ersatt av *lagen 28 maj, 1897 om rätt att efterbilda konstverk*. I *lagen den 30 maj 1919 om rätt till litterära och musikaliska verk, om rätt till verk av bildande konst samt om rätt till fotografiska bilder* samlades skyddet för olika kategorier av verk i samma lagstiftning. 1919 års lag ersattes efter ett mångårigt utredande av den lag vi har än idag, *lag (1960:729) om upphovsrätt till litterära och konstnärliga verk*. 1960 års lag har genomgått en hel del förändringar, särskilt vad gäller inskränkningarna i upphovsrätten, men har i stort samma grundinnehåll som då den antogs och några av de viktigaste reglerna har stått helt orörda. Att upphovsmän äger "rätten till sina verk", d.v.s. *upphovsrätt*, finns idag även angivet i den svenska grundlagen:

2 kap. 19 § i Regeringsformen

Författare, konstnärer och fotografer äger rätt till sina verk enligt bestämmelser som meddelas i lag.

En upphovsman saknade dock skydd för sina verk utan för sitt medborgarlands gränser. Det medförde att ett antal länder i slutet av 1800-talet enades i en överenskommelse, **1886 års Bernkonvention** för skydd av litterära och konstnärliga verk. Bernkonventionen anger vissa minimiregler för det upphovsrättsliga skyddet samt anger ett krav på skydd för upphovsmän också i andra medlemsländer än medborgarlandet. Sverige blev medlem 1904. Denna konvention är än idag en utav de viktigaste internationella överenskommelserna för upphovsrättskyddet. Bernkonventionen administreras av FN-organisationen *World Intellectual Property Organisation (WIPO)*. I december år 2000 var 147 länder anslutna till konventionen⁹. 1996 lyckades Bernkonventionens medlemsländer enas om att anta s.k. "Internetprotokoll", WIPO Copyright Treaty **WCT**¹⁰, som knutet till Bernkonventionen anpassar vissa av bestämmelserna till nätverksmiljö.

Svårigheter att "modernisera" Bernkonventionen efter 1970-talet medförde problem också i världshandeln. Skydd för immateriella rättigheter¹¹ fanns därför med på agendan när det globala handelsavtalet GATT under 1980-talet skulle omförhandlas. Medlemsländerna enades slutligen i april 1994 om i samband med Världshandelsavtalet¹² anta också ett särskilt protokoll avseende handelsrelaterade aspekter på immaterialrätter, kallat **TRIPs-avtalet**¹³. TRIPs administreras av Världshandelsorganisationen (WTO). Avtalet är av stor vikt, då ett land som inte följer de internationella konventionernas minimirättigheter, i sista hand kan utsättas för handels sanktioner.

På senare år har också flera ändringar gjorts i den svenska lagstiftningen i enlighet med antagna **EU-direktiv**.¹⁴ EU ser en harmonisering av medlemsländernas upphovsrättsliga lagstiftning som en viktig del i strävandena efter en gemensam inre marknad¹⁵. Svensk upphovsrätt har anpassats

⁹ Aktuella data och mer information om de konventioner som handhas av WIPO återfinns på organisationens hemsida <http://wipo.org/treaties/ip/copyright/index.html>

¹⁰ Ett motsvarande protokoll antogs för vissa närstående rättigheter WIPO Performance and Phonogram Treaty (WPPT)

¹¹ Immateriella rättigheter är ett samlingsnamn på bl. a upphovsrätt, patenträtt, mönsterrätt, varumärkesrätt och firmarätt.

¹² World Trade Organisation- Agreement, antaget i Marrakech, Marocko 1994.

¹³ Agreement on Trade-Related Aspects of Intellectual Property Rights, including Trade on Counterfeit Goods

¹⁴ Direktiven m.m. finns att hämta på http://europa.eu.int/comm/internal_market/en/intprop/docs/index.htm

¹⁵ Ländernas lagstiftning kan variera i fråga om t ex vilka kategorier av alster som skyddas, om skydd förutsätter fixering i ett

©Katarina Renman Claesson 2003 ; katarina.renman-claesson@juridicum.su.se

<http://www.juridicum.su.se/iri/karc>

efter sju olika direktiv. I år (2003) kommer det att läggas fram ganska omfattande förslag på ändringar i upphovsrättslagstiftningen, för att kunna införa det hittills mest långtgående upphovsrättsdirektivet, det i maj 2001 antagna s.k. infosocdirektivet.¹⁶

Bernkonventionen, WCT, TRIPS-avtalet och de olika EU-direktiven är överenskommelser mellan stater. Svenska staten har genom att ansluta sig samt genom sitt medlemskap i EU förbundit sig att följa dessa i sin lagstiftning. Varje land har dock frihet att utforma sin nationella (upphovsrätts) lagstiftning, så länge den inte strider mot de internationella åtaganden som gjorts. Reglerna i de internationella överenskommelserna kan som huvudregel inte tillämpas direkt utav svenska domstolar och myndigheter utan måste för att bli gällande rätt i Sverige införas i vår lagstiftning. Det är i den svenska upphovsrättslagen och tillhörande regelverk som domstolarna och medborgarna skall söka svaren på vilka regler som gäller i Sverige, den "svenska upphovsrätten".

fysiskt medium samt i fråga om vilka originalitetskrav som förutsätts för skydd.

¹⁶ Direktiv 2001/29/EG av den 22 maj 2001 om harmonisering av vissa aspekter av upphovsrätt och närstående rättigheter i informationssamhället.

©Katarina Renman Claesson 2003 ; katarina.renman-claesson@juridicum.su.se

<http://www.juridicum.su.se/iri/karc>

Upphovsrättens innehåll

I det följande görs en genomgång av den svenska upphovsrättens innehåll. Omfånget av det upphovsrättsliga skyddet är en avvägning mellan hänsynen till upphovsmannens ekonomiska och moraliska intressen och hänsynen till det allmännas intresse av att få tillgång till litterära och konstnärliga verk.

Förutsättningar för ett upphovsrättsligt skydd

I förarbetet¹⁷ till den lagstiftning som vi har idag, **Lag (1960:729) om upphovsrätt till litterära och konstnärliga verk (förk. URL)**, angavs att den upphovsrättsliga lagstiftningens uppgift vara att ge *skydd för det andliga skapandet* inom litteraturens och konstens område oavsett i vilket i medium verket förekommer, oavsett dess omfång eller om verket syftar till att vara konstnärligt, estetiskt, religiöst eller rent praktiskt¹⁸.

1 § URL

Den som har skapat ett litterärt eller konstnärligt verk har upphovsrätt till verket...

Av central betydelse här är orden "**verk**" och "**skapat**". För att uppnå ett upphovsrättsligt skydd förutsätts en skapande verksamhet som resulterat i ett verk. Nedan beskrivs närmare innebörden av dessa begrepp.

Det finns inga krav på registrering eller dyl., dvs. **inga formkrav**¹⁹, för att uppnå skydd. Det finns inte heller något krav på att verket skall vara fixerat²⁰ i någon fysisk form. Det innebär att i samma stund som verket skapats är det skyddat. Poeten som i sitt minne formulerat en dikt har en upphovsrätt till sitt poem om det är originellt (litterärt verk) vare sig han behåller det för sig själv i sitt minne, läser in den på en bandspelar, nedtecknar den på en pappersbit, knappar in den på sin dator eller framför den inför sin videokamera eller närvarande lyssnare.

Vad är ett verk?

Verk är de objekt upphovsrätten vill skydda. Begreppet *verk* kan kort beskrivas som ett originellt alster frambringad av någons kreativitet²¹. I förarbetet till lagen förklaras att det som skyddas skall

¹⁷ När man söker efter innehållet i *gällande rätt* i Sverige kan det ofta – när man skall förstå lagar och förordningar - vara nödvändigt att gå tillbaka och titta vad som "sades" då man arbetade fram lagstiftningen, dvs. i lagens *förfarbeten*. Det gäller i mycket hög grad äldre lagtext, som i princip bygger på att man vid tolkning söker ytterligare stöd i förarbetstext. Upphovsrättslagen är ifrån 1960 och för att tolka vissa delar av lagtexten måste man ibland titta i de mycket genomarbetade förarbeten som låg till grund för lagtexten; främst i Statens offentliga utredningar (SOU)1956:25 samt Proposition 1960:17. På senare år har denna metod börjat frångås, i vart fall vad gäller lagtext som baserar sig på EU-direktiv. På sikt kommer allt större tyngd istället att ges till uttalanden av Högsta Domstolen eller EU-domstolen (European Court of Justice)såvitt avser lagtext baserade på EU-direktiv.

¹⁸ Se SOU 1956:25 s 69. Verk som är rent estetiskt, dvs. avse att förmedla en känsla eller en upplevelse, brukar hänföras till kategorin konstnärliga verk.

¹⁹ Skydd utan särskilda formkrav är också en förutsättning för att få ansluta sig till Bernkonventionen, se ovan. USA hade krav på registrering ända fram till 1980-talet och anslöt sig därför inte till Bernkonventionen förrän 1987!

²⁰ En annan sak är att upphovsrätten normalt får praktisk relevans först då verket fixerats i någon form. I länder med sin grund i *copyrighttraditionen*, t ex Storbritannien och USA, finns det dock ett *fixeringskrav* som förutsättning för upphovsrättsligt skydd.

²¹ Tidigare talades ofta om *verkshöjd* som ett mått på den skaparkraft som måste framträda i ett alster för att det skall kunna påräkna ett upphovsrättsligt skydd (Se Nordell, a a, sid 50), idag blir det allt vanligare att stanna vid ett resonemang om originalitet.

©Katarina Renman Claesson 2003 ; katarina.renman-claesson@juridicum.su.se

<http://www.juridicum.su.se/iri/karc>

vara ett självständigt och originellt alster av andligt arbete, ett uttryck för upphovsmannens individualitet²².

Originalitetskravet gör att skydd inte ges till material som inte krävt någon kreativ insats, t ex korta nyhetsnotiser som enbart förmedlar fakta, exempel "Det regnar i Arvika". En rent mekanisk produkt (t ex datorgenererade) eller alster frambringade av djur eller natur kan inte erhålla ett upphovsrätligt skydd eftersom de inte uppfyller kraven på att vara "skapade", dvs. alster av andligt arbete. Det innebär att en solros inte kan erhålla något upphovsrätligt skydd i sig själv, men däremot i den form den ges då den förmedlas till oss via någons kreativa behandling, t ex i form av en målning.

Uttrycken *litterära och konstnärliga* verk skall förstå i sin mest vidsträckta betydelse. Det görs egentligen inte någon bestämd åtskillnad mellan litterära och konstnärliga verk och ett verk kan hänföras till ettdera begreppen eller båda. Med *litterär* avses framställningar i ord; talade, skrivna eller tryckta samt beskrivande framställningar i text, i siffror (tabeller) eller i grafiska framställningar (kurvor eller andra bilder) i två- eller tredimensionell form²³. Ordet konst och *konstnärlig* anses omfatta alla former i vilka det förekommer att verk tillskapats med konstnärlig ambition och i syfte att nå en konstnärlig verkan, t ex verk som framträder i bild, i rörelse eller i toner.

Vem är upphovsman?

Det är *den som skapat* ett verk – upphovsmannen – som lagstiftaren velat skydda och tilldela en ensamrätt. Upphovsmannen innehar den ursprungliga upphovsrätten till verket. Eftersom det krävs en kreativ process - ett "skapande" - för att erhålla skydd kan upphovsrätt bara tilldelas fysiska personer (se ovan). Även om det är upphovsmannen som från början innehar upphovsrätten, är det vanligt att den *ekonomiska* rätten helt eller delvis övergår till arbetsgivaren via en anställning, till beställaren via ett uppdragsavtal, till förläggare via ett förlagsavtal eller till en användare via ett licensavtal etc.

Är det flera personer som samverkat vid tillkomsten av ett verk har de *gemensam upphovsrätt* om deras bidrag inte går att skilja åt²⁴. Upphovsmännen kan då endast förfoga över verket gemensamt, dvs. all hantering, överlåtelse, upplåtelse kräver enighet. Varje upphovsman kan dock överlåta eller upplåta sin rättighetsandel till annan. Enda undantaget från kravet på enighet är rätten för var och en att ingripa mot ett intrång i den gemensamma upphovsrätten.

Exempel

Tre personer som tillsammans skapar ett datorprogram, äger gemensamt upphovsrätten till detta program om deras enskilda bidrag inte går att urskilja. Var och en utav upphovsmännen har rätt att överlåta sin andel till annan. Varje förfogande över verket kräver dock samtliga andelshavares (upphovsmän eller annan rättighetshavare) godkännande. Det enda tillfälle de får agera utan de andras godkännande är om någon av dem önskar stämma eller på annat sätt ingripa mot någon som nyttjat, t ex kopierat, deras program utan tillstånd.

²² Se förslag till lag om rätt till litterära och musikaliska verk, lag om rätt till verk av bildande konst samt lag om rätt till fotografiska bilder, avgiven den 28 juli 1914 (förk. 1914 års betänkande), sid 57: ... *hava höjt sig till en viss grad av självständighet och originalitet, den måste åtminstone i någon mån vara uttryck för auktors individualitet; en rent mekanisk produkt är icke tillfyllest.* Till denna beskrivning hänvisar förarbetet till 1960års lag, se SOU 1956:25 s 66.

²³ Se SOU 19546:25 s 65

²⁴ Se 6 § URL

Vad innebär upphovsrätten²⁵ ?

Upphovsrätt till verk (t.ex. ett litterärt verk), är till skillnad från äganderätten till ett fysiskt objekt (t.ex. en bok) samlingsnamnet på de rättigheter upphovsmannen har att bestämma över när, var och hur verket skall exploateras, rätten att så snart verket nyttjas bli namngiven samt rätten att alltid kunna hindra kränkande ändringar eller sammanhang.

Upphovsrätten innefattar rätt upphovsmannens att

- bestämma över exemplarframställning av verket, **exemplarframställningsrätten**
- bestämma över verkets tillgängliggörande för allmänheten, **tillgängliggöranderätten**
- bli namngiven, **namngivelsesrätten**
- hindra att verket ändras eller används på sätt eller i sådana sammanhang som är kränkande för upphovsmannen, **respekträtten**

En rätt att bestämma över verkets **första offentliggörande och utgivning** kan också utläsas av det förhållande att ett *lovligt* tillgängliggörande till allmänheten eller upphovsmannens *samtycke* till att verket får föras i handeln krävs för att verket skall anses offentliggjort. Även **rätten att bearbeta ett verk** kräver i princip upphovsmannens samtycke. När ett verk bearbetats av annan t.ex. genom att översättas eller överförs till annan litteratur- eller konst, får den som står bakom den nya gestaltningen upphovsrätt till denna om bearbetningen blir originell i sig. Omarbetningen – t.ex. en översatt roman – får dock inte användas utan tillstånd från upphovsmannen till originalverket. Bearbetningar har således två upphovsmän att beakta, upphovsmannen till originalet och upphovsmannen till bearbetningen.

Upphovsrätten delas in i två kategorier av rättigheter, ekonomiska och ideella. De *ekonomiska rättigheterna* kan upphovsmannen *fritt disponera* över. Hela eller delar av rätten till existerande eller framtida verk får överföras på annan för "alltid" eller för begränsad tid. Endast fantasin och reglerna om ogiltighet eller jämkning i vissa situationer²⁶ sätter gränserna för rättighetsövergången. I många fall finns det dock ett standardavtal, en sedvänja eller likn. att falla tillbaka på. Rättigheter till verk producerade inom ramen för en anställning anses t ex - om annat inte särskilt överenskommit - tillfalla arbetsgivaren i den utsträckning som är nödvändig med hänsyn till företagets normala verksamhet. Den *ideella rätten* kan inte överföras på annan utan kvarblir hos upphovsmannen²⁷. I särskilda fall och i begränsad omfattning kan den dock *efterges*.

Den ekonomiska rätten

Exemplarframställningsrätten och tillgängliggöranderätten ingår i den ekonomiska delen av upphovsrätten. Skyddet finns beskrivet i 2 § i URL, en formulering som fått stå orörd sedan lagens tillkomst för över fyrtio år sedan (1960).

2 § URL

Upphovsrätt innefattar, med de inskränkningar som nedan stadgas, uteslutande rätt att förfoga över verket genom att framställa exemplar därav och genom att göra det tillgängligt för allmänheten, i

²⁵ Ordet *Copyright* används ofta synonymt till upphovsrätt.

²⁶ Den särskilda jämknings och ogiltighetsregel i 36 § Avtalslagen (SFS 1915:218) som finns för avtal i allmänhet gäller också avtal om övergång av rättigheter.

²⁷ Som enda undantag från denna regel övergår också den ideella rätten till datorprogram skapade inom ramen för en anställning, på arbetsgivaren, se 40a § URL.

ursprungligt eller ändrat skick, i översättning eller bearbetning, i annan litteratur- eller konst eller i annan teknik.

Såsom framställning av exemplar anses även att verket överföres på anordning, genom vilken det kan återgivvas.

Verket göres tillgängligt för allmänheten då det framföres offentligt, så ock då exemplar därav utbjudes till försäljning, uthyrning eller utlåning eller eljest sprides till allmänheten eller visas offentligt.

Lika med offentligt framförande anses framförande som i förvärvsverksamhet anordnas inför en större sluten krets.

Lagstiftaren ville beskriva en ensamrätt som inte skulle påverkas av den tekniska utvecklingen. Valet att ge upphovsmannen rätt att bestämma över exemplarframställningen och tillgängliggörandet till allmänheten²⁸ motiverades av att det var främst dessa två åtgärder som vidtogs för att bereda andra än upphovsmannen tillfälle att ta del av verket. Dessa nyttjandeformer var därmed av ekonomisk betydelse för upphovsmannen.

Upphovsrättens strävan efter *balans* mellan upphovsmannens individuella intressen jämfört med samhällsintresset av att få tillgång till konst och litteratur, framgår av inledningen i paragrafen. Redan i första meningen i "ensamrättsparagrafen" markeras att det finns lagstadgade *inskränkningar* i förfoganderätten.

Som beskrevs ovan har upphovsmannen ofta upplåtit eller överlåtit hela eller delar av sin ekonomiska ensamrätt. Det innebär att i praktiken är det ofta en förläggare, producent, arbetsgivare eller annan *rättshavare* som har rätt att förfoga över verket.

Exemplarframställning

Exemplarframställningsrätten är rätten att bestämma över när, var och hur verket skall fixeras²⁹ i ett föremål, oavsett med vilken teknik och i vilken form fixeringen sker. Förenklat brukar man tala om kopieringsrätten. Ett exemplar av verket framställs så snart verket "fastnar" temporärt eller permanent på ett underlag³⁰. När man skannar in eller laddar ner ett verk så framställs exemplar. I exemplet ovan med poeten framställs exemplar av verket då det nedtecknas på en pappersbit, skrivs in i datorn, laddas ner från nätet, kopieras till hårddisken diskett e. likn., skrivs ut, kopieras i fotokopieringsapparat, då framföranden av dikten tas upp på en bandspelare, video eller annat medium. Ett exemplar av verket föreligger även om det endast är en del av verket som kopieras. Ett kort citat ur ett litterärt verk är således att anse som ett exemplar av verket.

Tillgängliggörande... för allmänheten m.m.

Tillgängliggöranderätten är upphovsmannens rätt att bestämma över när, var och hur verket skall föras ut till allmänheten. Rätten indelas i rätten att *framföra* verket offentligt, rätten att *visa exemplar* av verket offentligt samt att *sprida exemplar* av verket till allmänheten. Observera att spridning och visning avser förfoganden över exemplar av verket. Genom spridningsrätten har

²⁸ I förarbetet "talade" man om Verkets fixering i ett eller flera föremål resp. verkets framträdande för andra, se SOU 1956:25 s92f.

²⁹ Rätten att bestämma över verkets fixering skall inte sammanblandas med något krav på fixering för skydd (se ovan).

³⁰ Som jag kommer närmare in på nedan, har digitaltekniken gjort det komplicerat att avgöra när en sådan fixering av verket skett som utgör ett exemplar, särskilt såvitt avser "temporära" exemplar.

©Katarina Renman Claesson 2003 ; katarina.renman-claesson@juridicum.su.se

<http://www.juridicum.su.se/iri/karc>

upphovsmannen en rätt att bestämma över när exemplar av verket görs tillgängligt för allmänheten genom försäljning, uthyrning, utlåning, pantsättning, gåva eller på annat sätt varigenom ett fysiskt exemplar av ett verk övergår från en innehavare till en annan. Publicering är ett sätt att göra verket tillgängligt för allmänheten.

Som framgår nedan finns ett antal inskränkningar i ensamrätten som ger användarna möjlighet att utan tillstånd från upphovsmannen, i vissa sammanhang offentligt framföra, offentligt visa eller sprida vidare verk till allmänheten. Spridning som *inte* sker till allmänheten är alltid tillåten.

När ett exemplar av ett verk släppts på marknaden med upphovsmannens samtycke konsumeras *spridningsrätten*. Det innebär att det sålda exemplaret säljas vidare eller lånas ut till allmänheten. Det gäller dock inte uthyrning av verk. Filmer och datorprogram får vare sig hyras eller lånas ut utan tillstånd. Konstverk får *visas* offentligt så snart de överläts. Visning får dock inte ske i film eller television om inte återgivningen är av mindre betydelse mht till filmens eller tv-programmets innehåll. Var och en får *framföra* utgivna verk offentligt vid tillfällen där framförandet av sådana verk inte är det huvudsakliga, tillträdet är avgiftsfritt och anordnandet sker utan förvärvssyfte samt vid undervisning eller gudstjänst. Det gäller dock inte sceniska verk (teater) och filmverk och ger inte rätt att sända ut verk i radio eller television.

När sker ett tillgängliggörande till allmänheten, dvs. offentligt?

En viktig begränsning av ensamrätten är att all form av tillgängliggörande som inte sker till allmänheten faller utanför upphovsrätten. Det är därför viktigt att klargöra innebörden av uttrycken "allmänheten"³¹ respektive "offentligt". Kort kan sägas att alla sammanhang som har en offentlig karaktär och faller utanför den privata sfären kan hänföras till offentlig. Riktningen brukar vara att alla tillgängliggöranden (t ex framföranden) som inte äger rum till eller inför helt slutna kretsar är att betrakta som offentliga. För att en personkrets skall anses som slutna måste kretsen vara på något sätt individuellt bestämd och utgöra en utåt avgränsad enhet sammanhållen av ett påvisbart samband mellan medlemmarna. Det kan t ex gälla de anställda vid ett företag, eleverna vid en skola, särskilt inbjudna deltagare i en konferens och medlemmarna i en förening för idkande av viss verksamhet, vilken tillämpar klara och begränsande inträdesbestämmelser eller kräver aktivitet av medlemmarna. Undervisning kan således i många fall anses vara en icke offentlig verksamhet.³² Kretsen får inte vara så stor eller obestämd - t ex genom att vara öppen för vem som helst som ingår i en stor grupp i ett någorlunda stort område eller som tillhör en särskild grupp av befolkningen - att den av sådan anledning måste räknas till allmänheten. Patienter på ett sjukhus har av HD (NJA 1988 s715) ej ansetts utgöra en sådan slutna krets då gruppens sammansättning var heterogen, växlande och tillfällig samt utan egentligt inbördes samband. Ytterst får göras en samlad bedömning av sådant som ändamålet för en förening eller annan slutna krets, möjligheten att vinna medlemskap i kretsen och tillträde till framförandet, antalet personer och om framförandet skett i ekonomiskt syfte. Till privatlivet hör vad som förekommer i hemmet, i den privata vänskretsen och det privata umgänget. Hit kan också hänföras framföranden som sker i vissa jämförliga mindre miljöer.³³

Att låna ut (sprida) sin bok till en vän, att sjunga (framföra) en visa på en privat fest eller att hänga sin nyköpta tavla i vardagsrummet (visning) är exempel på tillgängliggöranden som inte

³¹ 2 § st 3 URL innehåller dock en utvidgning av ensamrätten till att avse även vissa fall då verket framförs för personkretsar som inte är att betrakta som "allmänhet".

³² Se H, Olsson *Copyright*, Norstedts Juridik AB, 6 uppl., 1998, s188

³³ Se NJA II 1961 s51, jfr s47f och54f samt NJA 1988 s715 Landstingsmålet/Sjukhusmålet
©Katarina Renman Claesson 2003 ; katarina.renman-claesson@juridicum.su.se
<http://www.juridicum.su.se/iri/karc>

sker till allmänheten. Högsta Domstolen har i flera fall diskuterat vad som kan anses vara allmänheten³⁴.

Tillgängliggörande på nätet

Vad gör man upphovsrättsligt då man *lägger ut* material i en nätverksmiljö, t.ex. på en elektronisk anslagstavla eller en hemsida eller då man lägger en *länk* till skyddat material ?

Tillgängliggöranderätten omfattar - som framgår ovan - rätten att besluta om när var och hur verket skall framträda för allmänheten. I förarbetet till den lagtext³⁵ vi har idag framgår att tanken var att tillgängliggöranderätten genom att generellt formulerat stadgande skulle täcka även framtida sätt att framföra verket offentligt som teknikens utveckling kunde möjliggöra. Att "lägga ut" verk i en nätverksmiljö, dvs. i sådana miljöer där allmänheten har tillgång till materialet, är att jämställa med andra former av **framförande**³⁶ av verk. Framöver kommer troligen begreppet *överföring* att användas för framföranden som sker indirekt t.ex. genom kabel, radio, tv eller via nätverk.

Det som idag diskuteras mycket är om den som skapat en **länk**³⁷ till ett material kan anses framföra detta material offentligt. Högsta Domstolen uttalade i ett rättsfall som avsåg länkning till musikfiler (s.k. MP3filer) att tillgängliggörandet av musikfilerna genom djuplänkning var att bedöma som offentligt framförande³⁸. Detta är dock ett resonemang som inte alls följer de diskussioner som förts i såväl svensk som utländsk doktrin som i andra länders domstolar³⁹.

I nedan gjorda försök att diskutera och definiera olika typer av länkar är utgångspunkten den upphovsrättsliga effekten, inte den tekniska. Det gör att för en tekniker kan beskrivningen av olika typer av länkar framstå som mycket märklig. I diskussionen har det förekommit tre typer av länkar; *referenslänkar*, *djuplänkar* och *in-line (automatiska) länkar*.

En *referenslänk* har jämförts med en referens i en bok. Personligen har jag svårt att se att en referenslänk skulle göra intrång i tillgängliggörande/framföranderätten. Länkläggaren har inte på något sätt hanterat materialet utan enbart hänvisat till det. Annorlunda förhåller det sig med länkar som *dolt* för användaren *länkar in* material från annans nätsida, ofta kallade *in-line-länk*. I de sammanhangen är det inte alls klart för användaren, den som tittar på skärmen, att materialet finns på en annan webbplats och jag anser det därmed mer troligt att det kan komma att betraktas som ett framförande av materialet av den webbplats som lagt ut länken. *Djuplänken* har beskrivits som en länk som går direkt in till ett material på en webbplats, utan att "passera" hemsidan⁴⁰. Den här typen av länk är svårare att bedöma upphovsrättsligt då det troligen är av stor vikt hur verket framförts för användaren ; Är det tydligt för användaren att materialet finns på en annan webbplats, finns det inte några hinder mot att gå till den till-länkade webbplatsens hemsida samt om materialet inte presenteras inom ramar (frames) på den webbplaten som lagt

³⁴ Se NJA 1967 s. 150 (Stala gammaldansförening), NJA 1980 s. 123 (Mornington), NJA 1986 s. 702

(Demonstrationsmusikmålet), NJA 1988 s. 715 (Sjukhusmålet) och NJA 1996 s. 79 (BBS-målet). En bra redogörelse för dessa mål finns i Olsson, Henry, a.a., s. 68f.

³⁵ NJA II 1961 s53

³⁶ Det uppstår svårigheter att i digital miljö skilja mellan **framförande** av ett verk och **visning** av ett exemplar av ett verk, men tills dess vi får ett nytt "gemensamt" begrepp används framförande och visning på samma sätt som i analog miljö (se ovan). Verk som utsträcker sig i tiden "framförs" och verk som framträder allt i ett "visas".

³⁷ adress i annan färg som man kan klicka på för att komma vidare till en annan sida

³⁸ Se NJA 2000 sid 292

³⁹ En Holländsk distriktsdomstol i Rotterdam har i ett beslut den 22 augusti 2000 kommit till den direkt motsatta uppfattningen i ett mål som gällde djuplänk till en tidningsartikel, Se *Algemeen Dagblad* m.fl. v. Eureka Internetdiensten, Målnr. 139609/KG ZA 00-846 <http://www.ivir.nl/rechtspraak/kranten.com-EN.html>

⁴⁰ I det här sammanhanget används begreppet "hemsida" som beskrivning av en webbplats förstasida.

©Katarina Renman Claesson 2003 ; katarina.renman-claesson@juridicum.su.se

<http://www.juridicum.su.se/iri/karc>

ut länken så har jag svårt att se att det skall bedömas på annat sätt än som en referens till ett material, inte som ett tillgängliggörande. Men diskussionen fortsätter, och som framgår ovan är rättsläget allt annat än klart.

Det första offentliggörandet

Det föreligger ytterligare en rätt som inte kan utläsas direkt av lagtexten, rätten att bestämma över verkets första offentliggörande⁴¹. Verket anses offentliggjort då det *lagligen* gjorts tillgängligt för allmänheten.⁴² Offentliggörandet hänför sig till en bestämd händelse, och när verket väl offentliggjorts, bibehåller det sin karaktär av offentliggjort verk. Huruvida ett tillgängliggörande till allmänheten skett, bestäms i enlighet med tolkningen av 2 § URL. Dramatiska och musikaliska verk kan t.ex. anses offentliggjorda efter ett framförande eller en radiosändning till allmänheten, konstverk då de bjuds ut till försäljning i ett galleri. Ett lagligt tillgängliggörande baserar sig på upphovsmannens tillstånd eller på någon lagstadgad inskränkning. En särskild form av offentliggörande är *utgivning* då exemplar av verket lagligen förts i handeln eller på annat sätt spridits (t.ex. uthyrts, utlånats eller utdelats) till allmänheten. Har verket en gång utgivits, bibehåller det sin karaktär av utgivet verk.

Denna rättighet är av stor vikt bl. a. därför att före första offentliggörandet finns ingen rätt att utan upphovsmannens tillstånd använda verket i något sammanhang. De flesta inskränkningarna i 2 kap i URL kan göras gällande endast om verket dessförinnan har offentliggjorts, utgivits alternativt överlåtits (se nedan).

Den ideella rätten

Upphovsmannens särskilda relation till sitt "andes barn" - verket - upprätthålles genom de ideella rättigheterna. **Namnangivelsesrätten** ger upphovsmannen en rätt att alltid då verket görs tillgängligt för allmänheten få bli namngiven som verkets skapare. Denna rätt brukar också kallas *droit à la paternité*. **Respekträtten** ger upphovsmannen en rätt att motsätta sig att verket utsättes för förfaranden som är kränkande för upphovsmannen (*droit au respect*). Den ideella rätten kan i princip inte överlätas eller avtalas bort⁴³, enbart vissa begränsade eftergifter kan göras.

3 § URL

Då exemplar av ett verk framställs eller verket göres tillgängligt för allmänheten, skall upphovsmannen angivas i den omfattning och på det sätt god sed kräver.

Ett verk må icke ändras så, att upphovsmannens litterära eller konstnärliga anseende eller egenart kränkes; ej heller må verket göras tillgängligt för allmänheten i sådan form eller i sådant sammanhang som är på angivet sätt kränkande för upphovsmannen.

Sin rätt enligt denna paragraf kan upphovsmannen med bindande verkan eftergiva endast såvitt angår en till art och omfattning begränsad användning av verket.

⁴¹ Se 8 § jfr med 2 § URL, Se närmare i Levin/Kokvedgaard, *Lärobok i Immaterialrätt*, Norstedts Juridik AB, 6uppl, 2000, s117.

Denna rätt har ibland kallats "navelsträngsrätten" för att illustrera upphovsmannens rätt att själv bestämma över när navelsträngen skall klippas och verket skall föras ut till allmänheten.

⁴² Se SOU 1956:25 sid. 162f

⁴³ Som enda undantag övergår även den ideella rätten på arbetsgivaren för datorprogram som skapats inom ramen för en anställning, se 40a § URL.

När ett verk nyttjas med stöd av en lagstadgad inskränkning i ensamrätten (t ex fotokopiering för undervisning, kopiering av bibliotek , återgivning i nyhetsrapportering etc., se nedan) måste hänsyn tas till de ideella rättigheterna . Därutöver skall alltid källan anges (dvs. varifrån materialet hämtats). Vi den här typen an nyttjande får inte heller större ändringar av verket ske än vad den tillättna användningen kräver, oavsett som ytterligare ändringar är kränkande eller ej.

Namngivelserätten

Skyldigheten att ange upphovsmannen är inte bara en positiv förpliktelse utan innebär också att det är *förbjudet att avlägsna* de upphovsmannabeteckningar på exemplar som görs tillgängliga för allmänheten. Vid tillgängliggörandet av verket i bearbetat skick skall upphovsmannen till originalverket samt den som har upphovsrätt till bearbetningen anges, se t.ex. omslaget till en översatt roman där författaren och översättaren anges på bokens omslag eller framsida.

Respekträtten

Respekträtten kan bli aktuell i främst tre olika sammanhang; (1) verket *ändras vid exemplarframställningen* eller då det görs tillgängligt för allmänheten, (2) *exemplar* av verk ändras samt (3) då verket görs *tillgängligt* i ett för verket ”främmande sammanhang”.

Ändringar som sker då nya exemplar skall framställas (t ex. förenklingar, beskrivningar, ändringar vid filmatiseringar av ett verk) eller då verket skall göras tillgängligt för allmänheten i någon form skall bedömas utifrån upphovsmannens synpunkt, men med en objektiv måttstock⁴⁴.

Klassikerskyddet

Upphovsrätten upphör 70 år efter upphovsmannens död. Därefter finns det dock kvar ett s.k. *klassikerskydd* som innebär att *titlar, pseudonymer eller signaturer* som är *förväxlingsbara* med tidigare verk eller upphovsmän inte får användas. Verk får inte heller återgivnas offentligt på ett sätt som *kränker den andliga odlingens intresse*. Det skall vara fråga om ett återgivande som ter sig grovt stötande för allmänheten. Avsikten är inte att förhindra konstnärliga bearbetningar av äldre verk , även om de må vara starkt omstridda eller kritiserade⁴⁵. Rätt att väcka talan om en sådan kränkande återgivning har Svenska Akademin, Musikaliska Akademin och Akademin för de fria konsterna, var och en för sitt område⁴⁶.

⁴⁴ Se SOU 1956:25 s123 samt Se NJA 1975 s 679

⁴⁵ Se 50-51 § § URL samt kommentarerna till lagtexten i

⁴⁶ Se 5 § i Upphovsrättsförordningen (1993:1212)

Begränsningar och inskränkningar i upphovsrätten

Upphovsrätten försöker balansera upphovsmannens ensamrätt med det allmännas intresse av att få tillgång till skyddade alster. Det sker genom att upphovsrätten upphör efter en viss tid och genom att vissa i lagtexten beskrivna nyttjanden får ske utan upphovsmannens tillstånd.

Tidsbegränsning

Upphovsrätten till ett verk upphör 70 år efter det år då upphovsmannen dog⁴⁷. Det innebär t ex att upphovsrätten till de verk vars upphovsman dog 1928 upphör 1999. När upphovsrätten upphör är det fritt att utnyttja verket, på det sätt och i den form som önskas, kvar finns dock det s k **klassikerskyddet** (se ovan).

Inskränkningar

För att uppnå en balans mellan upphovsmannens och samhällets intresse tillåts visst bruk av verk utan tillstånd från upphovsmannen. Dessa undantag, vanligen kallade **inskränkningar i upphovsrätten**, regleras i 2 kap. URL⁴⁸. Detta kapitel har genomgått ett flertal förändringar sedan lagens tillkomst på 1960-talet, bl.a. för att tillåta nya tekniska former av "samhälleligt" nyttjande. I undantagen anges särskilt om vissa verkskategorier undantages samt om nyttjandet är begränsat till visst tekniskt format, t ex enbart fotokopiering. Om sådana särskilda föreskrifter saknas gäller undantaget alla verk i alla medium (digitala såväl som analoga). Nedan följer några av de lagstadgade inskränkningarna.

Vilket nyttjande får ske privat ?

Såväl tillgängliggörande som exemplarframställning av verk kan ske i privatlivet utan vare sig tillstånd av eller ersättning till upphovsmannen. I motiven⁴⁹ sägs att upphovsmannens uteslutande rätt att förfoga över verket i allmänhet inte rimligen kan sträcka sig till företeelser inom privatlivet. Så snart ett **tillgängliggörande**, dvs. spridning eller visning av exemplar samt framförande av ett verk inte sker till allmänheten så faller det utanför det upphovsrättsliga skyddet och är det tillåtet. Se närmare ovan om vilka situationer som anses vara "allmänna" eller "offentliga".

Rätten att framställa **enstaka exemplar för enskilt bruk**⁵⁰ innefattar en rätt att utan tillstånd från upphovsmannen och utan ersättning, framställa ett begränsat antal kopior (enstaka exemplar) av offentliggjorda verk. För att det skall vara fråga om *enstaka exemplar* kan inte mycket fler än ett tiotal kopior komma ifråga. Antalsgränsen är inte absolut, utan kan vara ändå färre om verket kan

⁴⁷ Se 4 kap. URL. Observera de särskilda bestämmelser avseende filmverk.

⁴⁸ I art 9 (2) i Bernkonventionen, art 10 i WCT, art 13 i TRIPS-avtalet art 13 liksom art 5(5) i Infosocdirektivet 2001/29/EG 5(4) anges i ett s.k. *test* vissa kriterier som ytterst alltid måste vara uppfyllda för att en inskränkning i ensamrätten skall vara tillåten; Inskränkningar i upphovsrätten får endast ske i vissa särskilda fall som inte står i konflikt med ett normalt nyttjande av verket och inte otillbörligt skadar rättighetshavarens intressen.

⁴⁹ Ce SOU 1956:25 s.180

⁵⁰ Se 12 § URL.

lida stor skada redan av kopiering i fåtal exemplar (denna diskussion kommer vanligen i fråga vid kopiering av bildkonst).

*Enskilda bruk*⁵¹ nyttjandet avser i första hand kopiering för *rent privat bruk*, t ex att för studieändamål eller för sitt nöjes skull skriva av en dikt eller ett nothäfte, rita av en teckning, fotografera en tavla eller en skulptur. Nyttjanden som sker *inom familje- och umgängeskretsen* – t ex kopieringen av sångvisor till privata bjudningar – är enskilda bruk nyttjanden. Även sådan kopiering som sker *inom mindre slutna föreningar, ordenssällskap och liknande*, anses vara tillåtet enskilda bruk nyttjande. Är det däremot fråga om föreningar, till vilka medlemskap står öppet för envar, kan man inte längre tala om enskilt bruk. Även om medlemskapet är beroende av villkor, saknas många gånger i större föreningar det personliga band mellan medlemmarna, som gör det berättigat att anse föreningen som en ur förevarande synpunkt enskild krets.

Exemplar för enskilt bruk får **inte** framställas av *datorprogram* och inte heller får digitala exemplar framställas av *sammanställningar i digital form*. Att för enskilt bruk, till en vän e likn "bränna" ett exemplar av ett datorspel (datorprogram) eller en CD-ROM med Nationalencyklopedien (digital sammanställning) är alltså inte tillåtet. En CD-skiva, DVD e likn med musik är inte normalt inte att anse som en "digital sammanställning".

Vilket nyttjande får ske av arkiv och bibliotek ?

De **allmänna arkiven och biblioteken**⁵² har rätt att **framställa exemplar** av alla typer av verk förutom datorprogram för vissa *ändamål*; bevarande, komplettering (se nedan) och forskning samt fotokopior ("reprografiska exemplar") för vissa typer av *nyttjanden*; utlämning till lånesökande av artiklar, av korta avsnitt ur t.ex. en bok eller av material som av säkerhetsskäl inte bör lämnas ut i original samt för användning i läsapparater. Detta undantag gäller även om verket inte har offentliggjorts⁵³.

Framställning av *kompletteringsexemplar* får ske⁵⁴

(1) när ett exemplar av ett verk är ofullständigt; om verket har kommit ut i delar avses dock endast fallet att den del som saknas inte kan köpas i handeln, eller,

(2) när ett exemplar av verk inte kan köpas i handeln och exemplarframställningen sker hos ett arkiv eller bibliotek som har rätt att få pliktexemplar av den aktuella produkttypen.

Denna rätt gäller också prestationer som skyddas av 45, 46 och 48-49 § § URL.

Rätt att **låna ut** verk till allmänheten följer av att rättighetshavaren inte kan styra över den vidare spridning som sker av ett exemplar av ett verk (t ex en bok) då det en gång på ett lagligt sätt förts ut på marknaden (se nedan).

Vissa bibliotek och andra (av regeringen beslutade) organisationer har rätt att - om det inte finns att köpa i handeln - framställa ljudinspelningar genom inläsning av utgivna litterära verk⁵⁵, s.k. **talböcker**, för utlåning till synskadade och andra funktionshindrade som inte kan ta del av verken i skriftlig form. Verket får inte ändras i större utsträckning än vad framställningen av talboken kräver. När talböcker framställs ska upphovsmannen meddelas (om det kan ske utan besvär). Talböckerna skall förses med uppgift om verkets titel, upphovsmannens namn och källan,

⁵¹ Se Sou 1956:25 s181f

⁵² Se 16 § URL.

⁵³ Se Ds 1999:7 s. 16f.

⁵⁴ Se 2 § Upphovsrättsförordningen (SFS 1993:1212)

⁵⁵ Se 17 § st 2 URL

framställningsåret samt vem som är framställare. Framställaren skall också upprätta ett register över de talböcker som framställts.⁵⁶

När och hur får man citera och referera ?

Citat får hämtas ur offentliggjorda verk om det sker i överensstämmelse med god sed (t.ex. att källan/upphovsmannen anges och att det sker i ett lojalt syfte) men bara i den omfattning ändamålet kräver⁵⁷. Citaträtten kan åberopas då delar av ett verk återgives inom ramen för ett "eget" litterärt arbete och däri fyller en viss funktion, t ex som underlag för kritik, som ett hjälpmedel för att understryka egna ställningstaganden etc. Det anses också förenligt med citaträtten att i rent estetiskt syfte i essayer, högtidstal o likn. anföra delar ur t ex skönlitteraturen samt att i annonser återgiva uttalanden av recensenter. Att citat endast får ske *i den omfattning som motiveras av ändamålet* innebär att citaträtten sträcker sig olika långt i olika fall. I vetenskapliga framställningar eller i litterär eller konstnärlig kritik och polemik kan det vara nödvändigt att återge ganska stora delar av verk. I regel är det dock inte tillåtet att citera ett verk i sin helhet, men i vetenskapliga och kritiska framställningar kan ett kortare verk, t ex en dikt, få återges i sin helhet.⁵⁸ Ett exempel på överskridande av citaträtten är då det i en tidningsrecension återges ett antal av de mest spirituella replikerna i en revy, enbart i syfte att vidarebefordra en del av den underhållning revyn kan skänka.⁵⁹ Citaträtten kan åberopas oberoende av om återgivningen sker genom kopiering (av det verk citatet ingår i) eller genom att det görs tillgängligt för allmänheten genom t ex framföranden i radio, TV, på Internet e likn.

Citat får hämtas från i princip alla typer av verk, **utom konstverk**. Citaträtten åberopas t. ex när enstaka korta scener ur filmverk återges i en filmkrönika som utsändes i TV. Att bara återge delar av ett konstverk eller ett foto riskerar kränka den ideella rätten. Rätten att återge **konstverk** utan rättighetshavarens tillstånd har begränsats till sådana sammanhang då det sker (1) i en kritisk eller vetenskaplig framställning i anslutning till texten eller (2) i en tidning eller tidskrift i samband med en redogörelse för en dagshändelse (om inte konstverket tillkommit just för att återges i en sådan publikation).

Att **referera** ett verk är alltid tillåtet eftersom det inte handlar om att kopiera eller tillgängliggöra verket utan snarare att ge en egen beskrivning av ett verks innehåll.

⁵⁶ Se 3 § Upphovsrättsförordningen (SFS 1993:1212)

⁵⁷ Se 22 § URL.

⁵⁸ Se SOU 1956:25 s 200

⁵⁹ Se SOU 1956:25 s199

Närstående rättigheter

Ofta när man kommer i kontakt med upphovsrättsligt skyddat material, t.ex. musik och film, så finner man ett antal aktörer utöver upphovsmännen som är avgörande för att en viss produktion når marknaden. Det är t.ex. de som framför verket, sångare, musiker, skådespelare; De som investerar skicklighet, tid, teknik och pengar i att spela in, dvs. producera ljud- och filminspelningar samt de som på liknande sätt investerat i utsändningar för radio och TV. Uttrycket närstående rättighet kommer av just det faktum att det ofta är rättigheter som står upphovsrätten nära.

De här grupperna har av lagstiftaren givits en rätt att tillåta eller förbjuda att just deras framförande, inspelning eller utsändning används av annan utan tillstånd. Skyddet för *utövande konstnärer*⁶⁰, *ljud- och filmproducenter*⁶¹ samt *sändarorganisationer*⁶² finns beskrivna i kapitel 5 i Upphovsrättslagen. Skyddstiden är femtio år, beräknat från inspelningsdagen eller publiceringsdagen. Utövande konstnärer (sångare, musiker, skådespelare m.m.) har också en ideell rätt, dvs. de har rätt att bli namngivna då deras framföranden görs tillgängligt för allmänheten samt på inspelningar av framförandet, de kan också hindra kränkande andring eller användning av framförandet. I Norden, och sedan 1996 också inom EU, finns också ett särskilt skydd för den som samlat ihop en stor mängd material ("katalog") och/eller gjort en väsentlig investering i anskaffandet, verifieringen och/eller presentationen av material. Kort sagt ett skydd för *katalog-/databasproducenter*.⁶³ I Norden kallas detta skydd för "katalogskyddet", emedan det i andra EU-länder benämns "sui generis" skydd för databaser. En sammanställning av material, som det här är fråga om, kan också ha ett upphovsrättsligt skydd om urvalet eller arrangemanget av innehållet är originellt. Skyddstiden är 15 år räknat från färdigställandet eller publiceringen.

Det finns inskränkningar i de närstående rättigheterna som tillåter bl.a. framställning av enstaka kopior⁶⁴ för enskilt bruk (dock ej digitala kopior av hela kataloger/databaser), viss kopiering för undervisningsändamål (dock ej radio- och TV-utsändningar), på sjukhus o likn, inom vissa bibliotek och arkiv, för framställning av blindskriftexemplar, återgivning i samband med nyhetsrapportering samt citering.

⁶⁰ Se 45 § URL

⁶¹ Se 46 § URL

⁶² Se 48 § URL

⁶³ Se 49 § URL

⁶⁴ Jag använder här begreppet kopior, då det de facto är kopiering av en viss inspelning som avses.